

ILK DINIY E'TIQODLAR: ANIMIZM, TOTEMIZM, FETISHIZM VA SHAMANIZMNING TARIXIY-ANTROPOLOGIK TAHLILI.

Muallif: [Alisher Xurramov]

[Termiz arxeologiya muzeyi]

Annotatsiya.

Insoniyat tarixidagi eng qadimgi diniy qarashlar tabiat bilan munosabatda shakllangan. Ibtidoiy jamoa davrida odam tabiiy kuchlar va hodisalar oldida o'zini ojiz sezgan, shu sababdan ularga ilohiy ma'no berib, ular bilan muloqot qilish yo'llarini izlagan. Bu jarayonda paydo bo'lgan ilk diniy shakllar – animizm, totemizm, fetishizm va shamanizm – keyingi murakkab dinlarning genetik negizi bo'lib xizmat qilgan. Ushbu maqolada ularning mohiyati, o'zaro bog'liqligi va zamonaviy jamiyatdagi qoldiqlari ilmiy-tadqiqot nuqtai nazaridan ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar.

Ilk diniy e'tiqodlar, animizm, totemizm, fetishizm, shamanizm, ibtidoiy din, tarixiy antropologiya, tabiatga sig'inish, ruhlarga ishonish, totemik ta'qiqlar, zamonaviy qoldiqlar, madaniyat uzluksizligi, din evolyutsiyasi.

Kirish.

1. Animizm – barcha narsada ruh borligiga ishonch Animizm (lot. anima – «ruh», «jon») tabiatdagi har qanday ob'ekt va hodisada alohida ruh yoki jon borligiga ishonishdir. Eduard Taylor (1871) animizmni «dinning minimal ta'rifi» deb atagan va uni barcha dinlarning ildizi sifatida ko'rsatgan.

Animizmda: osmon, yer, quyosh, oy, chaqmoq, shamol kabi umumiy tabiat kuchlari; tog'lar, daryolar, o'rmonlar, ko'llar kabi relyef elementlari; alohida daraxtlar, ulkan toshlar, bulaqlar kabi ob'ektlar ham jonli deb hisoblangan. Bu e'tiqod nafaqat tabiatga, balki kasallik, o'lim, tush kabi ichki hodisalarga ham «ruh» orqali izoh bergan. Shu sababdan animizm faqat tabiatga sig'inish emas,

balki butun olamni tushuntirishning umumiy tizimi edi.

2. Totemizm – qarindoshlik va taqiqlar tizimi Totemizm (ojibva tilidan «ototeman» – «uning urug'i») muayyan hayvon, o'simlik yoki tabiat ob'ektini guruhning mifik ajdodi va himoyachisi deb bilishdir. Emil Dyurkgeym (1912) va Klod Levi-Stross (1962) totemizmni ijtimoiy tuzumning ramziy ifodasi sifatida talqin qilgan. Totemizmning asosiy belgilari: totemni o'ldirish va yeyish taqiqi (faqat maxsus marosimlarda ruxsat berilgan); totem nomi bilan guruh nomining mos kelishi; totemga tegishli afsonaviy rivoyatlar va marosimlar. Zamonaviy ko'rinishlari: Hindistonda sigirning muqaddasligi, qirg'izlarda oq bug'u obrazi, boshqa ko'plab xalqlarda buyvol, ayiq, burgut kabi totemik hayvonlarga bo'lgan urf-odatlar.

3. Fetishizm – jonsiz narsaga ilohiy kuch yuklash. Fetishizm (port. feitiço – «sehrli buyum») tabiatdagi alohida buyumlarda (tosh, yog'och parcha, haykalcha, tumor) g'ayrioddiy kuch borligiga ishonishdir. XIX asrda fetishizmni «eng past» e'tiqod deb baholashgan bo'lsa, XX asr antropologlari (masalan, Marsel Moss) uni insonning atrof-muhitni «nazorat qilish» va ma'no berishga intilish natijasi deb ko'rsatgan. Fetishizm totemizm va animizm bilan uzviy bog'liq: totemik hayvonning tishi yoki mo'yi fetishga aylanadi, animistik ruh esa fetish ob'ektida «yashaydi». Zamonaviy misollar: ko'zmunchoq, «baxtli» raqamlar, «omadli» kiyimlar, sportchilarning «sehrli» rituallari.

4. Shamanizm – ruhlar olami bilan vositachilik Shamanizm (evenk tilidan «saman» – «biluvchi, hayajonlanuvchi») shaxs (shaman) trans holatida ruhlar olamiga «sayohat» qilib, jamoa manfaati uchun davolash, fol ochish, ob-havoni boshqarish kabi amallarni bajarishidir. Mircha Eliade (1951) shamanizmni «arxaik ekstaz texnikasi» deb atagan. Shamanizmdagi asosiy amaliyotlar: ota-bobolar ruhlari bilan muloqot; yovuz ruhlarni quvish; kasallikni «ruhni qaytarish» orqali davolash; jamoaviy marosimlar (yog'ingarchilik chaqirish, ov baxti tilash). Zamonaviy qoldiqlari: Markaziy Osiyo, Sibir, Koreya, Afrika va Janubiy Amerikada hali ham faoliyat yuritayotgan shamanlar; O'zbekiston va Qozog'istonda «folbin», «baxshi», «parixon»lar faoliyati; sevgi va zarar

afsunlariga ishonch.

Xulosa.

Animizm, totemizm, fetishizm va shamanizm bir-biridan mustaqil emas, balki bir-birini to'ldirib, qadimgi insonning dunyoqarashini shakllantirgan. Ular faqat «xato» yoki «bilimsizlik» mahsuli emas, balki: atrof-muhitga moslashish; ijtimoiy birdamlikni ta'minlash; mavjudlik qo'rquvini yengish; olamga ma'no berish yo'llari edi. Bugungi kunda ham ushbu e'tiqodlarning elementlari turli shakllarda (tumorlar, folbinlik, milliy urf-odatlar, hatto zamonaviy «spiritual» harakatlarda) saqlanib qolmoqda. Bu esa insoniyat tarixidagi uzluksizlikni va qadimgi dunyoqarashning chuqur ildizlarini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Tylor E. B. Primitive Culture, 1871.
2. Durkheim É. Les formes élémentaires de la vie religieuse, 1912.
3. Lévi-Strauss C. Le totémisme aujourd'hui, 1962.
4. Eliade M. Le chamanisme et les techniques archaïques de l'extase, 1951.
5. Frezer J. Zolotaya vetv (totemizm va fetishizm bo'limlari).
6. Tokarev S. A. Ranniye formy religii, 1964.
7. O'zbekiston va Markaziy Osiyoda shamanizm qoldiqlari bo'yicha sahro tadqiqotlari (Beknazarov, Snesev va boshq.)